

K A A K

g o i e f a 6 1 M i c r o p

Көркем әдеби сынға соңғы уақыттары айрықша көңіл бөліне бастанды. Оның, әрине, өзіндік себептері бар. Бірақ, сол себептердің сырын түтег ашу, немесе сын жанрының табигатынан туындайтын қыруар қызметін камту — ете курделі мәселе. Сондыктan біз әдебиетшілерімізден бір гана саяулға —

«Сіз сымнан не күтесіз?», — деген сұралққа жауап алудың көздеген едік. Соған орай бірқатар быншы-ғалымдардан, ақын-жазуыштардан пікірлер түсіп жатыр. Бүгінгі сез жезегі филология ғылымдарының докторы, профессор Зәки АХМЕТОВКЕ беріліп отырып.

лық, әсерлі – сезінудің, оның аудан түрлі сипат-ерекшеліктерін сапалы, магналы қалпында көріп-түсіндік шарты деген сауыт. Эрине, мұның көбі айтуға жөніл (тіпті бел-белтіл-ақ наредсе секілді), ал шығарманы талдағанда, бағынада айтқанда дәл ойдастырай іске асыру, колдана білу өткізу емес. Соңыктан кепіл кейбіреулер мәселе сыншынын, зерттеушінін талантында емес не деуі де ықтимал. Олай екенінде талас жок. Ал бул жерде сөз бар тәжірибелі, әдебиетті тексеру, талдаудағы мол тәжірибелі игеру, калыптастаскан ұтымды амал-тасілдерді орынмен колдану жайлы бол.

стый, көркем түр мәселелері ауызға алынбай жүрген жок. Бұл жағынан жетістіктер де аз емес. Бірақ, осы жайлар сөз болғанда, жеке ерекшеліктер белек-белек алышып, бүтін туындының жігі ашылып, коспалары сегіліп кете береді. Көркем түр, тіл, өлең ерекшеліктерін арналып қарастыратын көлемді теориялық еңбектерде әртүрлі сипат-белгілерді, өзгешеліктерді сарапалап, бажайланап айту, жүйелеп талдаудың өз реті бар. Ал мамандардаған да емес, адебиеттің сүйетін қауымға ариналған сын еңбектерде былай ету үтімді бола қоймайды. Бұл тұста біз идея, такырып, мазмұн, кейіндерлер белгесі, композиция, тіл кестесі, сөз сурет-

SCOTT THOMAS

СЫН ОРІСІ - ГЕЛ ОСУ

даму жолдары қанда-
болуға көрек және казак әде-
бетінің шығармалары жайлы
айтылған сын талдауларға кан-
дай талап қоюға болады? Бұ-
лардың бәрі — аса маңызды,
көп мөн жан-жакты ойла-
суды, байсалды пікір түнді қа-
жет етегін мәселелер. Біз әде-
бет сынынцың жетістіктері мен
кемістіктері, нысанбағдары
қайдағандағы дегендеге, сынышылар мен
акын-жазушылар әр кез кебі-
реқ назар аударатын бір топ
маңызды мәселелерді түгелдей
солардың улесінен калдырып;
сын мен әдебет зерттеудің ара-
жігі, жақындығы, өзар айналы-
сыны жайлы біраз сөз қозға-
мақшымыз.

лі. Біздің әдебиет тану ғылымиыз сыйнап басталып, содан салаланып кейінрек дербес, өзіндік сипат алады. Бірақ, осы қунғе дейін сін мен әдебиет зерттеу арасында жақындық, жалғастық мол, алдағы күнде де солай бола беретіні әбден заңды. Бір көңіл аударарлық нағсе — әдеби сыйнады осы қунғе дейіп кездесіп отыратын бірталау ұтымды сипаттар мен олқыншылар әдебиет тану ғылыминың табыстары мен осал жактарына тікелей байланысып жатады. Тіпті, бүгінгі синниң, әсіресе, әдеби шығарманы талдау, онын идеялық-көркемдік ерекшеліктерін туспанпіл білу, ашып көрсетудегі біраз кемістіктері әдебиетті зерттеудегі олқыншылардан туды дарсан та болады. Айтақын, әле-

десек тө блады. Атаптағы, әде-
бы шығармандың идеялық маз-
мұнын, тақырыбын, ондағы ке-
йіпкерлердің бейнесін бөлек ал-
май, оларды сол шығармандың
коркемдік, зертеги науқылдық
сипаттарымен қабыстыра, жа-
настыра талдау да, немесе кор-
кемдік, тіл, сез ерекшеліктерін
айтқанда, жекеленген белгілер-
ді оқшау күйінде алып, сол

тынындын көркемдик сипатта-
рынын бірлік-тұтастығын тे-
рең сезіну, айқындан көрсете
блу де аса маңызы. Бірак,
булар бірталай сын-рецензия-
ларда гана емес, әр түрлі көлем-
ді зерттеу ешкегерде де іске
аспаған ізгі ииет алпындаға
ғана белгі береді. Казак әдебиет
тануғылымының дауірлеп ес-
кенін, оның табысы өте мол
екенін бүгінде ешкім жокка
шығара алмайды. Алайда, әде-
биет тануғылымы саласындағы
іргелі ешкегердің дән дерлік
бүгінші жаңа откіндегі әдебиет-
тың тарихын, жеке жазушылар-
дың творчествосын зерттеуге

арналғаны, ал әдебиет теориясының мәселелерін пайымдаған еңбектер бұлармен салыстырылғанда тым аз екенін көрмеге және болмайды. Зерттеушілердің, катарамынан дауап есіп келе жатқан бүгінгі әдебиеттануғының мәселелерінде теориялық проблемаларды тексеруде, есіресе, казак әдебиетіндегі өзіншік сипат-өзгешелдіктерін толық ашып көрсетуде бар мүмкіндіктерді түгел пайдаланып отыр деп айта алмаймыз. Ал мұның езі бүгінгі және бүршінгі әдебиетті тарихи түргідан зерттеудін дәрежесінде оның тарихи мәннен жақын көрсету мүмкін.

Эрине, сын мен адебиеттің зерттеудегі бардың өзін игеріп пайдалана алмайтын жеке сынышлар болса, ол — өз алдына мәселе. Бұл жерде біз адебиет саны мен ғылымының ері Карай дамып-ерістейу мүмкін.

Сын мен әдебиет тануда соңғы жылдарда Одақ көле-
мінде көзін салғады.

мінде көңіл аударылғатай елеулі ізденістер барлығы бай-
калып жүр. Әдебиет шарттауде-
гі осындаи эр бағыттары не-
ністерге көз салса, олардың
бәрі бірдей дәрежеде патижелі
болмағанмен, кай-кайсысының
болсын есек аларлық, сабак бо-
ларлық мәні бар.

ғаңда мейлінше тартымды етіп, және мүмкін болғанынша же-
ңілдеп, көркемдеп баяндау
(белләтеризация) қажет деген
пікірді айтып келді. Эдеби шы-
ғарманың өзін көбірек оқы-
тып ал талдауды, баяндауды
мұлде азайту керек, мектептегі
әдебет сабакында оқулықты
иегурлым аз пайдаланған жән
дегенге шейін айтылды, айты-
лып та келеді. Бұл пікірлердің
бір жағынан алғандағы кисын-
дышығы — олар әдебиетті оқы-
ту, үйретуде орын алған көр-
кем туындының текстинен ал-
шакта, машикты болған схе-
ма-үлгілердің жобасын күр-
ғақ баяндауға бейімділікке кар-
сы бағытталды. Ал олардың әл-
сіз жағы — әдебиеттің өзі көр-
кем өнер бола тұра, оны зерт-
тейтін, талдайтын, баяндайтын
ғылыми еңбектерде. Көркемдік
сезім мен логикалық ой, жүйе-
лел талдау адісі уштасып ке-
луі қажет екендігі жете еске-
рілмейді. Эдеби зерттеулердің
ішінде сырттай қызықтығымен,
женіл, көркем баяндаумен
қүндылары да, логикалық, тео-
риялық ойдан тереңдігі, тал-
дауларының жүйелілігі, ки-
сындылыны мен бағалаларды да

Рас, әдебиет салынында көркем сезім, публицистикалық шабыттылық, лептілік ерекше қадырылар. Әттөн, теориялық ойпікірдің шырынымен елде де аз індерленген біздің сыннымыз бұл жағынан да кем түсіп жатады. Сөз ешері ғасырлар бойы дәуірлеп есken елде көркем ой-көңіл, эстетикалық, ақындық сезімнің қуаты келеттін ерекше сүйсінерлік десек те, әдебиет жайлы жазылып жүрген сын-верттеулердің көпшілігінде логикалық, теориялық ой-тую, ки-сынды жүйе табу жағы елсіз-кеңеу согатының қынжылтады.

шылдың би көрсетпей. Бүгүн же
салысушылар көбінесе ма-
тематика мамандары екені бел-
ілі. Осы салада ауызға алуға
тұрадырылған кейір табыстар
да жок емес. Эдебиет шыгар-
маларын, әсіресе, оның тілін,
сөз күрамын, өлең үйкасын тал-
дауда, сондай-ақ көркем түрдің
кеке белгілерін аныктай түсу-
де санды, есепті колдануға эб-
дин болатыны, казір ешбір та-
лассыз. Дегенмен осының езі
алдымен әдебиеттің басқа ғы-
нилдіктер түрлісінан карастыры-
лады да жақшылған екені, ал әд-
ебиет зерттеу ғылымының езі

РАСЫНДА да, элебиет та-
ни гылымының өз таби-
фатында бар касиет-си-
маттарды негүрлым толык, те-
ңен турде пайдалану ең басты

зинде айтқан әдебет зерттеу ете өрісті, сарқылмас мүмкіншілікті бар ғылым болып қалыптасты деген пікір бүгіндегі маңызын жоймаганы былай түрсын, оны дәлелдейтін күнды пікір-түйндер, еңбектер бурынғыдан молыға түсті. Кайғылымның болсын өткен жолындағы, жеткен өрісіндегі осал жактары неғұрлым оның дәрежесі бий болса, солғұрлым оңайырак көзге түсетінін де естен шыгармау кепрек. Әдебиетті зерттеудегі іздеушістер — сөзсіз оның элсіздігі емес, алымдылығының белгісі, өзінің бай тәжірибелі, калыптастан бағыт-бағдарларын, зерттеу тәсілдерін саралап, корытып-түйндеуге, бар олкылықтардың орынны толтыруға батыл кіріспін, жаңағылышқа үмдемелі отырғанының белгісі.

тұрғыдан зерттеудегі зор жетістіктерді айтпағанда, әдебиеттің теориялық проблемаларын, совет халықтарының әдеби байланысын, социалистік реализм, әдебиеттегі үлттық дастан мемлекеттің жаңашылдық сенилді ете маңызды мәсслелерді тексеруде елеулі табыстарға

жеткені белгілі. Соңғы жылдарда түрік тілдес халықтардың өлең жүйесін зерттеудің езі гана жеке сабак болып, кең арина түсін отыр. Алайда, әдебиет зерттеудің бірталаі саласында жаңа өріс, өнімді тәсілдер іздеу — бугінгі күндері ен бір басты міндет екені анық. Әдебиет шығармасың, талдауда, тексеру, бағандуда социология мен формалізмнің кемістіктерін көру қазіргі жағдайда күшті емес болғанымен, идея, мазмұн мен көркем түр, тілді бірліктіре, тұтастыра алып зерттеудің ең үтимды жолдарын, тасілдерін тауып алу, орындықтыру оп-опай емес екенің көзіміз айкын жетіп отыр.

сыртқы күрілесі жағынан шұкшақарастырып, оның көркемдік, композициялық, тілдік ерекшеліктеріне көбірек назар ұдаратады. Улғін (структуральна поэтика) біраз қызықтап келді. Бірақ, бұл бағытта көбірек енбек еткен Чехословакия эдебиетшілері де (Прага мектебі) формализмге үрын-бай қалған жок. Ал басқа шеттегі осы бағытты үстарған эдебиетшілер тіпті ерескел кемшіліктерге жол берді.

Сонымен бірге шыгармандың түрделі, жүйелі күрылсының айын байытпап, оның әрбір жеке рекшелігін бүтіншің болшегіндең үзгендік. Шыгармандың көркемдік касиеті түрғысынан талдаңда әр соғ, сипаттама, сурет, ешіне — бәрін негізі ой-пікір, идеялық мазмұнпуда жаистырылыштар ара. Осының бәрін шыгармандың идеялық күшін, көркемдік куатын жаң-жакты, то-

Бүгінгі сыйнымызға казак әдебеттің үлттық бітім-ерекшеліктерін, тіл, сез кестесін, әр түрлі жанрлардың өзгешеліктерін, қазына ақындың әнерлерін сипаттауды ғылыми түрде

Сапағарды ғылым тұрғыдан терең түсініп, көнірек талдау қажет-ак. Эрине, бұдан басқа да маңызыда, мәселелер жоғы емес. Айталақ, казак жашуышларының шығармаларын сондактық әдеби процесстен, сондай-ак мәденинеті, тіл бірлес туysақта халықтардың әдебетінен бурынғыдан жақынырақ айланыстыра карастыру. Тағы бір ойланарлық жай-біздең сынымызда әдебиет теориясы гана емес, эстетикалық, философиялық ой-пікірлердің жетістіктері, тіл, психология, тарих, этнография сектілік ғылымдардың табыстары толық елес бере бермейді. Осы ғылымдардың бар біртала манызыда үрим-түсініктердің қазақ тілінің көркем ой жүйесіне икемдел сіністіру міндетті алдымызда және

Сөз жок, әдебиет сыйның
өзіндік өзгешелігін ескермеуге
болмайды. Оған әдебиетті зерт-
теу тәсілдерінің бәрін тели бе-
руден аулапкызы. Сыйның өз
шілдесінде сәйкес жаңрлық түр-
лері бар, қазақ әдебиетіндегі
ын да көзір біркелкіліктен
рылып келеді. Сын шығарма-
шардың әр түрлі тұргыдан, әр
түрлі көлемдегі, әр түрлі сипат-
та, сарында жазылуы аса ке-
рек. Кейде біннесе такырып-

Аның көзінде күрделі шығармаларды топтастырып жақтастыру кездесетіні сейліді, тағы бірде ар түрлі шығармаларды бір мәселе тұрғызынаң (айтаптык, кейіпкердің іннесін сипаттау, сюжет күру, ез колдану) тұрғысынан талдау да қызықты болар еді.